

MIKLÓSI MÁRTA

A kriminálandragógia, kriminálpedagógia alapvető fogalmai: nevelés a büntetés-végrehajtási intézetekben

Tanulmányomban bemutatom a kriminálpedagógia, kriminálandragógia legfontosabb fogalmait, azok lehetséges értelmezését, valamint vázolom a büntetés-végrehajtási nevelés céljának meghatározására irányuló két, jól elkülöníthető irányvonalat. Részletesen bemutatom a büntetés-végrehajtási nevelés céljait, valamint a nevelés konkrét folyamatát, kitérve a nevelési eljárások alapterületeire, módszereire, tartományaira. Végezetül kitérek arra, miben nyilvánul meg a börtön totális intézményi jellege, és ez milyen hatást gyakorol a fogvatartottakra.

A kriminálpedagógia, kriminálandragógia ismeretanyaga az általános pedagógia, andragógia alapjaira épül, a nevelési programok kidolgozása során felhasználja az általános és más szakpedagógiák (gyógypedagógia, szociálpedagógia), a pszichológia, valamint a szociális munka tudományos eredményeit, figyelembe veszi a felnőttnevelés, az elítéltek sajátos személyiségbeli és szociológiai jellemzőit. A neveléstudomány ezen speciális ága a pedagógiának, andragógiának a kriminalitás veszélyének kitett személyek, az antiszociális cselekményeket elkövető emberek, a bűnelkövetők, különösen a végrehajtandó szabadságvesztésre, javítóintézeti elhelyezésre ítélt személyiségformálásával, korrekciós nevelésével, átnevelésével foglalkozó részterülete (Korinek–Lévay 2006). Módos megfogalmazásában a büntetés-végrehajtási pedagógiában „a fejlesztő és korrigáló hatások olyan összehangolt rendszere jelenik meg, amely jogszabályi keretek mellett és zárt intézeti viszonyok között az elítélt személyiségéhez igazodó differenciáltsággal segíti elő a büntetés-végrehajtási cél elérését, a társadalmi beilleszkedéshez szükséges magatartás és viselkedés kialakulását.” (i. m. 57). Megoszlanak a vélemények arra vonatkozóan, hogy vajon a büntetés-végrehajtási nevelés önálló diszciplínának tekinthető-e. A legtöbb szerző (például Módos) nem tartja önálló tudománynak, Ruzsonyi viszont a büntetés-végrehajtási korrekciós pedagógia önálló nevelési szakterületként való elfogadtatására tesz kísérletet.

Nevelés, büntetés-végrehajtási nevelés lényeges ismérveinek meghatározása

Általánosan elfogadott nézet, hogy a nevelés olyan komplex magatartás- és tevékenységformáló, személyiségfejlesztő tevékenység, amelynek lényege az érték közvetítés vagy értékrementés (Bábosik–Mezei 1994). A nevelés egyik kiemelkedően fontos területe a foglalkoztatás.

[1] Ebbe a fogalomba nemcsak a munkáltatás tartozik, hanem az alapfokú iskolai oktatás, a szakirányú képzés, a terápiás foglalkoztatás, a művelődési, szabadidős, sport-, személyiségfej-

lesztő, gyógyító, rehabilitációs programokon való részvétel i. (6/1996. IM rendelet 73. §.). A szervezett foglalkoztatás bármely formájának alkalmazása mérsékelheti a börtönbüntetéssel járó negatív hatásokat, így a testi és mentális egészség fenntartásán túl a társadalomban is felhasználható alap- és szaktudás megszerzését is biztosítja (Kőszegi, 2010). Az értelmes tevékenység hozzátartozik a társadalomban megszokott normális életvitelhez, míg az elítéltek tétlenségre kényszerítése depresszióhoz, nyugtalansághoz, deprimáltsághoz, agresszióhoz vezethet (Lőrincz–Nagy 1997).

A büntetés-végrehajtási nevelés célját illetően két, jól elkülöníthető irányvonal fedezhető fel. Ruzsonyi és Módos a korrekciós nevelés fontosságát hangsúlyozza, ezzel szemben Garami és Tari a szociális munka tevékenységelemeinek nevelői munkán belüli egyre hangsúlyosabb megjelenéséről beszél. Ruzsonyi véleménye szerint a büntetés-végrehajtási (korrekciós) nevelés célja a konstruktív életvezetés kialakításának megalapozása. Ennek háttérében az a körülmény áll, hogy a kriminálpedagógia a pedagógiai eljárás során hangsúlyosan törekszik a kognitív és a szociális képességek egymással összehangolt fejlesztésére, amely cél elérése a személyiség antiszociális irányultságának egyénileg helyes irányba alakítása [2], valamint a magatartás hibás indítékrendszerének megváltoztatása által valósul meg (Ruzsonyi 2008).

Módos is a büntetés-végrehajtási nevelés fontosságát hangsúlyozza; annak feladata meglátása szerint *„a rendelkezésre álló időn belül olyan célirányos személyiségfejlesztés vagy -korrekció, amely megalapozza a társadalmilag elvárt szükségletek kialakulását, valamint a nevelési hiányosságok pótlása révén segíti a normakövető magatartást, a társadalmi megfelelést”* (Módos 1998, 9). A büntetés-végrehajtási nevelés céljaként Módos a szabaduló társadalmi munkamegosztásba történő bekapcsolódását emeli ki. A nevelés primátusáról szóló nézetét kissé árnyalja az, hogy véleménye szerint egyáltalán nem lényeges a szociálisan elfogadható magatartás motivációja [3], csak az eredmény számít (i.m. 25).

Vitatott, hogy nevelésről, vagyis személyiségfejlesztésről, vagy korrekcióról, vagyis átnevelésről beszélhetünk-e a kriminálandragógia, kriminálpedagógia fogalmi keretein belül, a büntetés-végrehajtási nevelés kapcsán. A nevelési folyamatban a fejlesztés során a javítás kiemelt szerepet kap. Mivel az elítélt kapcsolata a társadalommal diszharmonikus, a szabadságvesztés során a korrekciós elemek vannak túlsúlyban, ami azonban nem jelenti a kétfajta hatás szembeállíthatóságát (Módos 1998). Kárpáti is a pedagógia irányából közelít a kérdés vizsgálatához: a büntetés-végrehajtási intézetekben megvalósuló nevelést a személyiségformálás fontos eszközének tekinti. Meglátása szerint magában foglalja azokat a pedagógiai módszereket, amelyek alkalmazása eredményeként a szabadságvesztés büntetésüket töltő fogvatartottak viselkedése jelentősen befolyásolható (Kárpáti 2003). Ruzsonyi a büntetés-

végrehajtási intézetben folyó tevékenység kapcsán zártintézeti korrekciós nevelésről beszél, ami szélesebb tevékenységi kört jelöl, mint önmagában a büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés. Általános jellemzője egyrészt az, hogy a nevelési helyzet külső kényszer (általában bírói ítélet) következményeként jön létre, aminek fenntartását szigorú előírások szabályozzák, másrészt, hogy a fogvatartottak a büntetés-végrehajtási intézetben kötelezően előírt viselkedési szabályok szerint élnek (Ruzsonyi 2003).

Az 1990-es években egyértelművé vált, hogy a pedagógiai, andragógiai tevékenység korlátai miatt a klasszikus börtönnevelés, a kizárólagosan neveléssel operáló reszocializációs tevékenység egyre kevesebb sikerrel kecsegtet (Garami 1991). Az eredményesség elmaradása miatt a nevelés szerepe a biztonsági és egyéb szempontokhoz képest fokozatosan visszaszorult. Garami a „*pedagógiai eszme krízishelyzetének*” minősítette a kialakult állapotot (i.m. 7). Kabódi végletesebb álláspontja szerint pedig a nevelés mára nem más, mint kiüresedett fogalom (Lőrincz–Kabódi 1996). Módos „*elméleti zűrzavar*”-ról beszélt (Módos 1996, 88). Ruzsonyi is azon a véleményen van, nem túlzás azt állítani, hogy „a büntetés-végrehajtási nevelés talajvesztetté vált, tartalmának újrafogalmazása elodázhatatlan feladat” (Ruzsonyi 2003, 11).

A nevelés elsőbbségét hirdető nézetekkel szemben felerősödött egy olyan törekvés, amely nem kérdőjelezi meg ugyan a nevelők munkájának jelentőségét, de kísérletet tesz a pedagógiai és nevelési funkciók háttérbe szorítására. Ennek az álláspontnak egyik vezető képviselője Garami, aki a nevelői tevékenységet olyan szociális munkának tekinti, amely „*az elítélt társadalmi beilleszkedését nem kizárólag személyiségének megváltoztatásával kívánja elősegíteni, hanem azoknak a neuralgikus pontoknak a megkeresésével, amelyek akadályozzák az adekvát alkalmazkodást*” (Garami, 1991 15). Hangsúlyozza, hogy a nevelés, a kezelés, valamint a szociális munka ugyanolyan fontos tevékenységek, ugyanannak a tevékenységnek különböző szempontú megközelítései. A fő feladatnak a támogató háttér biztosítását tartja, amely ösztönzi és lehetővé teszi az elítélt számára saját helyzetének felismerését és együttműködési készségét a probléma megoldásában (Garami 1997). Ugyanakkor Ruzsonyi és Garami szerint a nevelői feladatok menedzseri szerepkörre való átalakítása végső soron a pedagógiai személyiségformálás létjogosultságának tagadását jelentené; a nevelői szerep általuk javasolt felfogása segítői foglalkozás tevékenységi körébe, azon belül leginkább a szociális munka keretei közé illeszkedik (Ruzsonyi 1999).

Tari nézetei szerint is átalakulóban van a nevelő klasszikus szerepe; meglátása egyezik Garami véleményével, mert a szerepkör egyre inkább hasonlít a szociális munkáshoz, aki gondozottjainak életviszonyaival és személyiségével egyszerre foglalkozik (Tari 1995). Vókó

szerint is túllépett a büntetés-végrehajtási nevelés az elítéltek személyiségformálását célzó hagyományos nevelésértelmezésen, a társadalmi érvényesülés esélyének növelése érdekében nem célja az, hogy a végrehajtó szerv rákényszerítse az elítéltre a befolyását (Vókó 2001). A nevelésnek ez az értelmezése a Garami által hangoztatott szociális nevelési koncepcióhoz közelít, a társadalmi adaptációt a nevelt érdekeinek képviselőjével, motivációjának felkeltésével segíti elő. Abban egyetértenek a szakemberek, hogy a kriminálandragógia, kriminálpedagógia keretein belül, a büntetés-végrehajtási nevelés esetében teljes mértékű személyiségformálás, személyiségfejlődés nem valósul meg, „pedagógiai-andragógiai értelemben vett nevelésről, személyiségformáló tevékenységről csak belátó jóindulattal beszélhetünk” – fogalmaz Kárpáti (Kárpáti 2003, 48). A büntetés-végrehajtási nevelés esetében Módos szerint is csak a személyiségfejlődés megalapozása érhető el (Módos 1998).

A szabadságvesztés, büntetés-végrehajtási nevelés célja

A börtön funkciója a szakirodalom szerint hármassal: megkülönböztetjük az ártalmatlanná tevő, az elrettentő, valamint a javító-nevelő célzatot. A klasszikus liberális kriminológia szerint a társadalom azért hozta létre a börtön intézményét, hogy a fogvatartottak valamilyen program keretében személyiségváltozáson menjenek keresztül (Fliegeauf 2007). A hatályos magyar jogi szabályozás is a javító-nevelő felfogást tükrözi; eszerint a szabadságvesztés végrehajtásának célja az, hogy a meghatározott joghátrány érvényesítése során elősegítse az elítéltnak a szabadulása után a társadalomba történő beilleszkedését, és azt, hogy tartózkodjék újabb bűncselekmény elkövetésétől (1979. évi 11. tvr. 19.§ (1)). Ruzsonyi és Földvári véleményét osztva azon az állásponton vagyok, hogy a nevelés a büntetés-végrehajtásban nem lehet cél, csak eszköz, mégpedig a bűnelkövetők életfelfogásának, gondolkodásmódjának, érték- és motivációsrendszerük megváltoztatásának egyik fontos, de nem kizárólagos eszköze (Ruzsonyi 2008; Földvári 1987).

A társadalomba való visszailleszkedés akkor érhető el, ha az elítélt személyisége pozitív irányú változáson megy keresztül. Ez több területen is megvalósul, így a szabadságvesztés-büntetés tartama alatt a fogvatartottban kialakul a társadalmi hasznosság tudata, a felelősség-érzete saját sorsa irányítása iránt, önként és aktívan közreműködik élete alakításában (Kárpáti 2003). Ehhez elengedhetetlenül fontos az elítélt családi kapcsolatainak erősítése, szellemi és fizikai állapotának, általános és szakismereteinek fenntartása, fejlesztése (Ruzsonyi 2006a). A jogi szabályozás további célokat is megfogalmaz, amikor előírja, hogy a szabadságvesztés végrehajtása során elő kell segíteni az elítéltek személyiségéből, előéletéből, befogadást meg-

előző sajátos életkörülményeiből, életviteléből adódó hátrányok csökkentésére irányuló egészségügyi, gyógyító, rehabilitációs ellátását, személyiségfejlesztő programokon való részvételét (1979. évi 11. tvr. 19.§ (2)). A büntetés-végrehajtási nevelés folytatja, kiegészíti, illetve korrigálja a szabadságvesztést megelőző időszak nevelő hatásait, és a neveltet felkészíti a szabadulást követő időszakra is (Vass 1998). Ezek a célok azonban csak célirányos módszerek alkalmazásával, szakemberek irányítása mellett, a fogvatartottak önkéntességére épülő tényleges együttműködés kialakításával érhetőek el (Ruzsonyi 2008).

A büntetés-végrehajtási intézetekben folyó oktatás fő célja a fogvatartott munkaerő-piaci esélyeinek növelése. Ez megvalósulhat többek között felzárkóztatás, ismeretszerzés (így a magasabb iskolai végzettség és a nagyobb tudás megszerzése), valamint a többletképzés lehetőségének megteremtése (nyelvoktatás, számítástechnika) által (Czenczer 2008b). Az iskolai oktatásnak, szakképzésnek, a széleskörű közművelődési tevékenységnek az a célja, hogy a műveltség fejlesztésével növelje a visszailleszkedés lehetőségeit. A társadalmilag hasznos, értelmes, értéket teremtő munkával történő foglalkoztatás a munkavégző képesség kialakításával, fenntartásával javítja az önálló létfenntartás lehetőségét. Az erkölcsi nevelés a beilleszkedés szubjektív feltételeinek kialakítása révén járul hozzá a szabadulás utáni élethez (Módos 1998).

A szabadságvesztés-büntetés ideje alatt végzett nevelő tevékenység a végrehajtás fontos mozzanata, azonban megoszlanak a vélemények arra vonatkozóan, hogy pontosan milyen szerepet is tölt be ebben a folyamatban. Módos szerint a nevelés elsőrendű feladata azoknak a hátrányoknak a csökkentése, amelyeket a börtön okoz a személyiségben (Módos 1998). Ruzsonyi szerint ez ugyan egy lényegi szervezési-végrehajtási kérdés, de alapvetően a nevelés feltétele, nem pedig célja (Ruzsonyi 2008). Ettől függetlenül – vallja Ruzsonyi – kétségtelen, hogy *„a büntetés-végrehajtási programnak mindent meg kell tennie annak érdekében, hogy a feltárt börtönártalmakat és veszélyforrásokat megszüntesse, illetve a lehető legminimálisabbra csökkentse”* (i.m. 18).

A büntetés-végrehajtási nevelés konkrét folyamata

A szabadságvesztés végrehajtásának feladata, hogy fenntartsa az elítélt önbecsülését, fejlessze a felelősségérzetét, és ezzel elősegítse, hogy felkészüljön a szabadulása utáni, a társadalom elvárásának megfelelő önálló életre. E tevékenységek végrehajtása érdekében fel kell használni a szükséges gyógyító, oktató, erkölcsi és szellemi erőforrásokat, biztosítani kell a rendszeres munkavégzés feltételeit (1979. évi 11. törvényerejű rendelet, 38. § (1)-(2)). A nevelés

során a jogi előírásokban foglaltak egyénre szabott megvalósítása, egyéni és csoportos foglalkozások szervezése elengedhetetlenül fontos. A nevelés nem az elítéltet érintő egyszeri aktus, hanem egy folyamat, amely az oktatáson, képzésen kívül magában foglalja az elítélt személyiségének a megismerését (befogadás), megfelelő foglalkoztatását és önképzését, rehabilitációs és szabadidőprogramok szervezését, a családi és társadalmi kapcsolatok támogatását (Lajtár 2011).

A befogadás a legelső egyéni foglalkozás, ez a reszocializációs nevelés első állomása, erre kell, hogy ráépüljön a további kezelési-nevelési cél. Az elítélt személyiségének megismerése számos terület feltárását jelenti, így a szociális háttér (anyagi körülmények, lakáshelyzet, jövedelemszerzés módja); a családi háttér, kapcsolatok, neveltetés; a tágabb emberi kapcsolatok (munkahelyi, baráti, lakóhelyi viszonyulások); a fogvatartott önmagáról kialakított képe, értelmi képességei és iskolái válnak vizsgálódás tárgyává. A nevelési tervben a kötelező reszocializációs elemek mellett (iskola, szakképzés, munka) megjelennek azok a foglalkozások is, amelyek által hozzá lehet járulni a fogvatartott lelkiállapotának és magatartássémáinak javításához (Czenczer 2008a).

A fogvatartott megfelelő foglalkoztatásához szorosan kapcsolódik a munkakényszer vele való elfogadtatása, valamint az adott munkalehetőségek közül a képességeinek leginkább megfelelő tevékenységek kiválasztása. A családi és társas kapcsolatok erősítése azért fontos, mert a büntetés-végrehajtás ideje alatt ezek tekinthetők a legfontosabb kapaszkodóknak (Erdődi 2005). Az együttműködő egyházakkal, missziókkal, karitatív szervezetekkel kialakított viszonyok hozzájárulnak a gyökértelen, tényleges családi kapcsolatokkal nem rendelkező emberek további sodródásának leállításához, a társadalomba való beilleszkedés segítéséhez. Egyesek a nevelés fogalmát egészen kiterjesztik, és az Európai Börtönszabályok kapcsán elítéltek kezeléséről beszélnek. A követelmények között megjelenik – a magyar jogszabály át is vette – hogy *„a fogvatartott személyek kezelésének céljai olyanok legyenek, hogy fenntartsák egészségüket és önbecsülésüket, s amennyiben a büntetés időtartama arra lehetőséget nyújt, fejlesszék felelősségérzetüket, s erősítsék meg azokat a magatartásformákat és képességeket, amelyek segítik majd őket, hogy szabadulásuk után a törvénytisztelő és önfenntartó életmód legnagyobb esélyévei térjenek vissza a társadalomba”* (6/1996. IM rendelet 66. §). A kezelés fogalmát Rentzmann tágabban értelmezi. Ide sorolja a nevelő minden olyan tevékenységét, amelyet tudatosan végez az elítélt azon képességének befolyásolására, hogy a jövőben távol tartsa magát a bűncselekmények elkövetésétől. Ez azt jelenti, hogy a kezelés fogalmkörébe tartozik a személyzet bánásmódja, a börtönök építészeti, fizikai elrendezése, sőt, az egész börtönrendszer (Rentzmann 1993).

Módos szerint a nevelés az elítéltek tevékenységének, magatartásának befolyásolása, ami nem szűkíthető le egy probléma kezelésére, mert az elítélt szabadságvesztés-büntetése alatt általában problémák egész sorával küzd. A megoldásban döntő szerepe a fogvatartottnak van, de a pedagógia, andragógia eszközei segítséget biztosítanak oktatási, műveltségi hiányosságok pótlása, morális, kapcsolati problémáinak felismerése, feldolgozása, megoldása, konkrét helyzetekben viselkedésének befolyásolása, önismereti, önértékelési problémáinak megoldása révén (Módos 1996).

A nevelési eljárások három alapterületre irányulnak: az elítéltek életviszonyainak alakítására úgy, hogy a nevelési céloknak megfelelő irányú hatások keletkezzenek; az elítéltek cselekvéseinek szabályozására olyan módon, hogy egyes tevékenységformák gyakoroltatása, erősítése, mások háttérbe szorítása, csökkentése váltsa ki a kedvező hatást; illetve az elítéltek felfogásának alakítására annak érdekében, hogy változzon értékrendszerük, bővüljenek ismereteik, erősödjenek a beilleszkedésre irányuló törekvéseik (Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága 1984).

Az életviszonyok, így a börtön sajátos feltételrendszere, elhelyezési, ellátási körülményei, mikroklímája olyan alaphelyzetet eredményez, amely megnehezíti, esetleg kizárja a tudatos fejlesztő hatások érvényesülését. A büntetés-végrehajtási szakma ezért próbálja a börtönben uralkodó életviszonyokat, a fogvatartottakat körülvevő tárgyi-fizikai és személyi-szociális közeget a civil társadalomban szokásos formához igazítani. Ezek a szubkulturális tényezők maradandóan determinálják lehetőségeiket, tartós befolyást gyakorolnak egyéniségükre (Módos, 1998). Az együttélési, munka-, szabadidő-eltöltési módok azonban szocializációs hatásuk ellenére sem képesek reprodukálni a civil viszonyokat; a feltételek, valamint az emberi kapcsolatok ugyanis ezt ma még erőteljesen korlátozzák (Módos 2000b).

A cselekvések szabályozása az elvárt viselkedés- és magatartásformák megismertetésében, kialakításában, megerősítésében játszik fontos szerepet. Passzivitás helyett programot kell kínálni vagy kötelezővé tenni az elítélt számára, ami lehet munka, kulturális foglalkozás, sport, szakkör, tanulás, szakképzés. Mindezen programok kombinációja hasznos az elítélt és elfogadható a közvélemény számára (Módos 2000b).

A fogvatartottak felfogásának fejlesztése a gyakorolt, szokásszintű viselkedési formák merev magatartási programjának meggyőződéses viselkedéssé alakulásához járul hozzá. Az eljárás célja, hogy az elítélt önmagához, körülményeihez, környezetéhez, az elvárásokhoz való viszonya belső indíttatású legyen, emellett segíti az elvárt formák általánossá tételét (Módos 2000b).

A nevelés tartományait vizsgálva Módos hármas felosztásban gondolkodik. Elsőként a magatartási és viselkedési sémák, életmódbeli sajátosságok megismertetését, kialakítását, megszilárdítását emeli ki, amelyek a társadalomban való sikeres alkalmazkodást biztosítják. Másodlagos tartományba sorolja a művelődési szükséglet kialakítását, ugyanis az ismeretek, jártasságok bővítése, fejlesztése javítja a cselekvés minőségét, a társadalmi munkamegosztásba való bekapcsolódás feltételeit. Erre szolgáló tevékenységi formák: az oktatás, a szakképzés, a szakkörök. Harmadik tartományként az erkölcsi nevelés fontosságáról beszél, amely a normakövetés minőségét, kialakítását, erősítését célozza. A normaismeret önmagában nem jelenti a szabálykövető magatartást, a tapasztalatok ugyanis azt mutatják, hogy az elítéltek többsége ismeri mindazokat a normákat, amelyeket megsértett. Az emberi kapcsolatok, az együttélés, a normakövető magatartás a sikeres beilleszkedés feltétele, ugyanakkor a büntetés-végrehajtási nevelés legkritikusabb része (Módos 1998).

A nevelési tevékenység igen gyakran eltér az egyenletesen felfelé ívelő pályától, ezért az egész folyamat során állandó az igény a megismerésre és megfigyelésre. Az eredményes munkához elengedhetetlen a nevelési módszerek körültekintő megválasztása az adott szituáció, a neveltek sajátosságai, valamint a nevelő képességei szerint. A nevelési módszerek a nevelői bánásmódban [4] ötvöződnek, amely a másik ember megnyerése eszközének tekinthető (Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága 1986). Az elítélt személyiségalkulását a nevelőnek állandóan vizsgálnia, az alkalmazott nevelési eszközöket és módszereket ellenőriznie, és az aktuális állapotnak megfelelően változtatnia kell. A nevelésben az elítéltnél jelentkezhetnek kritikus helyzetek, konfliktusok, válságos szakaszok is, ezek kiváltásában a külvilág eseményei és a börtönbeli történések egyaránt szerepet játszhatnak. Megfigyelhető továbbá bizonyos hullámvázis aszerint is, hogy az elítélt hol tart a szabadságvesztés-büntetés letöltésében (Vass 1998).

Az együttélésekből, társas kapcsolatokból eredő konfliktusok megoldásának lehetőségeiből az elfogadott, szocializált formák megtalálása, gyakoroltatása a nevelő feladata. A fogvatartottak eltérő szociokulturális környezetből érkeznek, különböző bűncselekményeket követtek el, más-más értékeket, mintákat képviselnek. Kényszerű összezártságukból adódóan mindennapos a konfliktushelyzet, érvényesülnek az intolerancia és az erőszak különböző formái, amelyek külön-külön és összességükben is sértik az emberi méltóságot és az alapvető emberi jogokat (Csáki–Mészáros 2005). Konfliktusmentes élethelyzetek nincsenek, tehát irreális célkitűzés lenne ez a börtönben élők számára. A zártság, a szűk mozgástér, a sokirányú megfosztottság növeli a konfliktushelyzetek számát, az elítéltekben felhalmozódott feszültség pedig

fokozza a konfliktusok mértékét. A feladat tehát a kooperatív viselkedés, az elfogadás, a megértés, megbecsülés személyiségbeli feltételeinek kialakítása (Módos 1998).

Az elítéltek nevelése során alkalmazott nevelési módszerek köre lényegében azonos az általános pedagógiában leírt módszerekkel, azonban a nevelési célok a börtön sajátos, zárt világa miatt nehezebben érhetőek el, mint bármilyen más nevelési intézményben. Másként fogalmazódnak meg a követelések, eltérő a tevékenységek tartalma, más a neveltek motivációja, mint az egyéb pedagógiai színtereken. A személyiség befolyásolásának törvényszerűségei azonban ugyanúgy érvényesülnek, természetesen az életkori, előéleti feltételeknek megfelelően. A börtönökben a nevelési célok elérésére különböző módszerek, eszközök állnak a személyzet rendelkezésére. Attól függően, hogy az elítéltekre közvetlenül gyakorolt, vagy a fogvatartottak egymásra gyakorolt hatásának befolyásolásán alapulnak, a nevelési módszerek lehetnek közvetlenek (direkt) vagy közvetettek (indirekt), ahogyan ezt már az 1983-as nevelési koncepció is elkülönítette (Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága 1984).

A nevelő által közvetített normák, célok, magatartási modellek a közvetlen nevelési módszerek segítségével válnak ismertté, szokásszerűvé. A nevelő pontosan megfogalmazza a nevelt számára az elvárásokat, valamint a magatartási mintákat, emellett motiválja azok teljesítését, így megteremthetők a legértékesebb magatartásformák hatékony reprodukálásának feltételei (Módos 2003c). A közvetlen módszerek kizárólagos alkalmazása azonban gyakran külsőleges, kényszerű alkalmazkodást eredményez, a kívánt belső szükségletek kialakulása nélkül. Ennek eredményeképpen az elvárt magatartás a felügyelet, a szociális kontroll megszűnésével megszűnik, megnő az elítéltek ellenállása a nevelő elvárásaival szemben, végső soron lehetetlenné válik a személyiség befolyásolása, csupán formális alkalmazkodás jön létre (Módos 1998). A közvetlen nevelési módszerek együttesét a következőképpen tagolhatjuk. A szokások kialakításának közvetlen módszerei közé tartozik a követelés, a gyakoroltatás, a segítségadás, az ellenőrzés és az ösztönzés. A magatartási-tevékenységi modellek közvetítésének módszerei között beszélhetünk az elbeszéléstről, tények, jelenségek, műalkotások bemutatásáról, valamint a személyes példa fontosságáról. [5] A tudatosítás közvetlen módszerei közé sorolható az előadás, a magyarázat, a beszélgetés és a neveltek önálló elemző munkája (Módos 2003c). Vókó az 1983-as nevelési koncepcióhoz hasonlóan közvetlen nevelési eljárás alatt a neveléssel megbízott személyeknek az elítéltre gyakorolt személyes hatását, valamint a felügyelet általános magatartásának általános hatását érti (Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága 1984; Vókó 2001).

Közvetett eljárás alatt az elítéltek egymásra gyakorolt hatásának irányításáról, tevékenységük megszervezésére irányuló közösségi személyiségformálásról beszélhetünk (Büntetés-

végrehajtás Országos Parancsnoksága 1984). Célszerű felhasználni az elítéltek pozitív személyiségformálására a direkt pedagógiai módszereken kívül minden olyan tevékenységet, amely a büntetés-végrehajtás keretén belül működik (Vókó 2001). A közvetett nevelési módszerek több forrásból származhatnak: egyrészt a közös tevékenység hatásaiból, másrészt az elítéltek között kibontakozó interakciókból, feladatokból. Megkülönböztethetjük a szokások kialakításának közvetett módszereit, így a közös tevékenység megszervezését, a közvetett követelést, ellenőrzést és az ösztönzést. A magatartási és tevékenységi modellek közvetítése kapcsán beszélhetünk a nevelő személyes részvételéről a közösségi tevékenységben, valamint a pozitív egyéni és csoportos minták kiemeléséről a közösség életéből. A tudatosítás közvetett módszerei között pedig a közvetett felvilágosítás, a vita és az öntevékeny szervezetek működtetése különíthető el (Módos 1998). Vókó ide sorolja *„a rendszeres termelőmunkában való részvétel – amely kifejleszti a munkavégzés igényét a fogvatartottban –, valamint a fegyelmezést és jutalmazást, amely a rend fenntartása mellett az erkölcsileg helyes viselkedésre ösztönözve fejt ki hatást az elítéltre”* (Vókó 2001, 95). A nevelői munka súlypontja a közvetlen módszerekről a közvetett módszerek felé tolódott el, az elítéltek egymásra gyakorolt hatása egyre inkább meghatározóvá válik.

A nevelésen belül külön területet képez a foglalkozás és az egyéni beszélgetés. A foglalkozásokon előtérbe kerül az egyén önmagáról alkotott pozitív énképének erősítése, a hiányzó ismeretek pótlása, a műveltség, önképzés, a könyvtárhasználati igény kialakítása, a közösségi tevékenységekbe (sport, kulturális, szakköri elfoglaltságok, vetélkedők) történő bevonása, valamint a szabadulás utáni elképzelések kialakítása (Kárpáti 2003). Az egyéni beszélgetés [6] célja, hogy *„az intézet totális jellegéből, a belső élet szigorú szabályozottságából, a nevelést kedvezőtlenül befolyásoló tényezőkből származó és a személyiséget romboló hatások gyengüljenek, másrészt, hogy a szabadulás után lehetőleg olyan elképzelések és körülmények alakuljanak ki, amelyek reális lehetőséget biztosítanak a sikeres visszailleszkedéshez”* (i. m. 49).

Elkülönítés vs. sikeres beilleszkedés

Kritikusok szerint bármennyire is próbálnánk a börtönök jellegét a pszichológia, a neveléstudományok elemeinek színterévé tenni, a börtön valójában egy totális intézmény, amelynek elsősorban elkülönítő, izoláló szerepe van (Czenczer 2008a). Lényeges elemei a nevelési feladatok feltételeivel szemben hatnak, szabályai az elítéltek teljes életmódját szabályozzák. *„A börtön a vele kapcsolatba lépők számára kizár mindenféle érintkezést bármely más intéz-*

ménnyel, megköveteli, hogy az élet valamennyi aspektusa ugyanazon a helyen és az egyetemes intézmény által meghatározott módon, tehát az élettér teljes bekerítettségével folyjon” (Lukács 1987, 21). Az izoláció külsőségeiben is megjelenik; a világtól való elkülönítést fizikailag is szembetűnően jelzik a totális intézetek (Módos 1998). Emellett épp azoktól a társadalmi mintáktól zárják el az elítélteket, amelyek elsajátítása a sikeres beilleszkedéshez is nélkülözhetetlen (Módos 2003a). Az izoláció velejárója, hogy a fogvatartott kommunikációs lehetőségei nagymértékben csökkennek, illetőleg egészen más, a szabad élettől minőségileg eltérő kommunikációs térbe kerül. Nemcsak a mindennapi élet színtere helyeződik át a lakókönyezetéből, munkahelyi környezetéből a börtönbe, hanem kommunikációs kapcsolatai is intézményesednek, ellenőrzötté válnak, ezáltal szinte törvényszerűen beszűkülnek (Lukács 1987).

Megkérdőjelezhetetlen, hogy az izoláció látens funkciója súlyos egyéni és társadalmi károkat, problémákat okoz. [7] Ugyanakkor egyet kell értenünk Bárd meglátásával, amikor azt írja: *„Divatos manapság az a nézet, hogy a büntetés-végrehajtás célja nem más, mint hogy csökkentse az elszigeteltséggel együtt járó ártalmakat, és készítsen fel a szabadulás utáni életre. Nyilvánvaló azonban, hogy ha egy intézmény alapvető funkciója önnön ártalmainak csökkentése, úgy ezt legjobban akkor teljesíti, ha felszámolja önmagát*” (Bárd 1992 3).

JEGYZETEK

- [1] Az egyes országokban a foglalkoztatás különböző formáinak aránya eltérő, általános azonban az elítéltek kötelezettsége valamiféle foglalkozásban, többnyire munkavégzésben való részvételre. Hazánkban történelmi és gazdasági okokból az elítéltek munkáltatásának aránya vált meghatározóvá a foglalkoztatásban (Lőrincz–Nagy 1997).
- [2] Feltételezhető, hogy az elítéltek többsége többé-kevésbé ismeri az általuk sértett szabályokat, erkölcsi kategóriákat, normákat. Gyakran tudatosan követik el a bűncselekményeket, sok esetben a követelményekkel is számolnak (Szabó 1979).
- [3] A nevelés ezzel szemben minden esetben *„a belső meggyőződéstől irányított magatartást tűzi ki célul, mert csak ez biztosíthatja a külső hatásoktól viszonylag független, konzekvens viselkedést*” (Módos 1998, 25).
- [4] A helyes bánásmód előfeltétele, hogy a nevelők határozott követelményeket támasszanak a fogvatartottakkal szemben. Az elítélt a bánásmódra reagál, emellett ingereire, kérdéseire a nevelőnek is helyesen kell reflektálnia, fékeznie kell impulzív reagálásait, azok ugyanis megerősítik az elítélt hibás válaszadását, megnehezítve ezáltal a későbbi nevelési munkáját (Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága 1986).
- [5] Kiemelten fontos eszköz a büntetés-végrehajtási intézet egész személyi állományának azon magatartása, amely a megfelelő bánásmód, az elítéltek egyéni sajátosságainak a figyelembevétele mellett követendő példát, modellt nyújt az elítéltek számára. Az egész személyi állományon belül hatványozottan fontos szerepe van a nevelő személyes tevékenységének, mert különleges pedagógiai és pszichológiai értelemben fölérendelt helyzetéből eredően szándékától függetlenül folyamatos élmény és tapasztalatforrás az elítélt számára (Módos 2003, 83).
- [6] Az egyéni nevelői meghallgatások viszonylag gyakoriak, megtartásukra minél hamarabb sort kell keríteni. Bármilyen ügyben kezdeményezheti a fogvatartott saját nevelőjénél, idő-

tartama pedig nincs korlátok közé szorítva, részletes előírásait az egyes konkrét házszabályok tartalmazzák (Czenczer 2008a).

[7] Az izoláció következtében az életszínvétel teljes bekerítésével megszűnik a fogvatartott felelőssége, a szigorúan kötött napirendben felborul az időérzéke. Emellett csökken a problémák iránti érzékenysége, problémamegoldó készsége, mert mindenről gondoskodik az intézmény helyette (Módos 1998).

BIBLIOGRÁFIA:

- Bábosik István – Mezei Gyula (1994): *Neveléstan*. Budapest: Telosz Kiadó, 1994, 273 p.
- Bárd Károly (1992): Gondolatok a büntetés-végrehajtás reformjáról. In: *Börtönügyi Szemle* 1992. 11. évf. 1. sz. 3–6. p.
- Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága (1984): A büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepciója. In: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága (szerk.): *Módszertani füzetek*. Budapest : Igazságügyi Minisztérium Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, 1983, 1–19. p
- Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága (1986): A büntetés-végrehajtás nevelési rendszere. Elméleti és módszertani kérdések a büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepciójában. [Nevelői Szakkönyvtár Sorozat, 1. szám] Budapest : Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága Nevelési Osztály, 1986, 84 p.
- Czenczer Orsolya (2008a): *Fiatalkorúak reszocializációs nevelése a szabadságvesztés büntetés alatt*. Doktori értekezés. (kézirat). Budapest : Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2008, 251 p.
- Czenczer Orsolya (2008b): Az oktatás mint reszocializációs eszköz a fiatalkorúak büntetés-végrehajtási intézeteiben. In: *Börtönügyi Szemle* 2008. 27. évf. 3. sz. 1–12. p.
- Csáki Anikó – Mészáros Mercédesz (2005): Szociális munka a büntetés-végrehajtásban és az utógondozásban. *Esély* 2005. 15. évf. 2. sz. 95–114. p.
- Fliegauf Gergely (2007): *Börtönártalmak*. In: Uő – Ránki Sára (szerk.): *Fogva tartott gondolatok*. Budapest : L'Harmattan Kiadó, 2007, 11–132. p.
- Földvári József (1987): *Kriminálpolitika*. Budapest : Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987, 262 p.
- Garami Lajos (1991): A szociális munka helye és szerepe a büntetés-végrehajtás gyakorlatában. In: *Börtönügyi Szemle* 1991. 10. évf. 1. sz. 5–17. p.
- Garami Lajos (1997): Támogató háttér. A nevelői funkció változásáról. In: *Börtönügyi Szemle* 1997. 16. évf. 3. sz. 71–80. p.
- Kárpáti Tamás (2003): A nevelői tevékenység tapasztalatai a Márianosztrai Fegyház és Börtönben. In: *Börtönügyi Szemle*. 2003. 22. évf. 3. sz. 45–50. p.

- Korinek László – Lévay Miklós (2006): A kriminológia fogalma, feladata, kutatási területe. In: Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára – Korinek László – Lévay Miklós (szerk.): Kriminológia – Szakkriminológia. Budapest : Complex Kiadó, 2006, 23–44. p.
- Kőszegi Szilvia (2010): A fogvatartottak oktatása és képzése. In: *Börtönügyi Szemle* 2010. 29. évf. 3. sz. 55–62. p.
- Lajtár István (2011): Büntetés-végrehajtási jog. Budapest : Patrocinium Kiadó, 2011, 226 p.
- Lőrincz József – Kabódi Csaba (1996): A szabadságvesztés büntetés végrehajtásának határendszere. In: Gönczöl Katalin – Korinek László – Lévay Miklós (szerk.): Kriminológiai ismeretek. Bűnözés. Bűnözéskontroll. Budapest : Corvina Kiadó, 1996, 350–370. p.
- Lőrincz József – Nagy Ferenc (1997): Börtönügy Magyarországon. Budapest : Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, 1997, 261 p.
- Lukács Tibor (1987): Szervezett dilemmánk: a börtön. Budapest : Magvető Kiadó, 1987, 297 p.
- Módos Tamás (1996): Kérdőjelek. Nevelés, átnevelés, netán valami más? In: *Börtönügyi Szemle* 1996. 15. évf. 4. sz. 87–93. p.
- Módos Tamás (1998): Büntetés-végrehajtási nevelés. Budapest : Rejtjel Kiadó, 1998, 144 p.
- Módos Tamás (2003): A reszocializáció módszertana. Módszertani kézikönyv. Budapest : Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, 2003, 112 p.
- Rentzmann, W. (1993): Alappillérek a modern elítélt-kezelési filozófia fejlődésében: normalizálás, nyitottság, felelősség. [Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár sorozat 1.kötet] Budapest : Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, 1993, 20–42. p.
- Ruzsonyi Péter (1999): Javíthatatlanok? A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés fejlődési trendje. *Börtönügyi Szemle* 1999. 18. évf. 4. sz. 24–45. p.
- Ruzsonyi Péter (2003): A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés új irányzatai. Nevelésméleti tanszék. [Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár Sorozat 2. kötet] Budapest : Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság Fogvatartási Ügyek Főosztálya, 2003, 123 p.
- Ruzsonyi Péter (2008): Kriminálpedagógiai útkeresés a fiatalok szabadságvesztés büntetésének végrehajtásában. *Börtönügyi Szemle* 2008. 27. évf. 4. sz. 14–32. p.
- Szabó András (1979): A büntett és büntetése. Budapest : Gondolat Kiadó, 1979, 397 p.
- Tari Ferenc (1995): Előterjesztés a kormány részére a büntetés-végrehajtás működésének és fejlesztésének egyes kérdéseiről. Kézirat. Budapest : Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának Archívuma, 1995, 75 p.
- Vass Lucia (1998): A fiatalok bűnözés pedagógiai kérdései. *Belügyi szemle* 1998. 35. évf. 1. sz. 113–123. p.

Vókó György (2001): Magyar büntetés-végrehajtási jog. Budapest-Pécs : Dialóg-Campus Kiadó, 2001, 457 p.

1979. évi 11. törvényerejű rendelet a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról
6/1996. (VII. 12.) IM rendelet a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól

MIKLÓSI, MÁRTA

THE FUNDAMENTAL CONCEPTS OF CRIMINAL PEDAGOGY AND CRIMINAL ANDRAGOGY:
EDUCATION IN PRISONS

The aim of this paper is to present the most important concepts and possible interpretations of criminal pedagogy and criminal andragogy. I demonstrate the two different, well-discernible trends of defining the goal of education in prisons. I present the objectives of education in prisons and the actual training process in detail, covering the basic areas, methods and range of educational procedures. Finally, I highlight the aspect that makes the prison a total institution and the impact it has on prisoners.